

Смирнов Максим Іванович,
заступник начальника навчального
відділу Одеської національної
юридичної академії, асистент кафедри
кримінального процесу

СУТНІСТЬ І ПРАВОВА ПРИРОДА МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Необхідність співробітництва породила найбільш важливий міжнародно-правовий принцип – принцип співробітництва держав один з одним відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. Ідея співробітництва як принцип знайшла своє відображення в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. Принцип зобов'язує держави співробітничати незалежно від їхньої політичної, економічної, соціальної і правової систем. У той же час, з юридичної точки зору даний принцип не безперечний, оскільки зобов'язати де юрі яку-небудь державу до співробітництва представляється досить проблематичним. Механізму, що юридично забезпечує цей обов'язок немає. Швидше за все, цей принцип носить характер ідеї.

Як вказується в Декларації про принципи міжнародного права, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН у 1970 р., сумлінне дотримання принципів міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, і сумлінне виконання державами зобов'язань, прийнятих відповідно до Статуту, мають найважливіше значення для підтримки міжнародного світу і безпеки і для досягнення інших цілей Організації Об'єднаних Націй”.

Сказане повною мірою відноситься до співробітництва держав при наданні правової допомоги по кримінальних справах, що, у цілому є

допоміжним стосовно внутрішньодержавних мір боротьби зі злочинністю. Але іноді воно відіграє визначальну роль. *Правова допомога по кримінальних справах є однією з форм міжнародного співробітництва і його пріоритетним напрямком*¹. Цілями такого співробітництва є забезпечення законних прав і інтересів громадян і юридичних осіб, сприяння ефективному відправленню правосуддя, боротьба зі злочинністю.

Стає важливим оцінити дійсне положення як міжнародної, так і національної юридичної системи в сфері міжнародного співробітництва для того, щоб, з огляду на досвід інших держав, накопичений у даних питаннях створити нові положення і поліпшити застосування вже існуючих. Теоретично важливим і практично актуальним питанням міжнародного співробітництва в сфері кримінального судочинства присвячені роботи П.Н. Бірюкова, О.І. Виноградової, С.М. Вихриста, О.Г. Волеводза, В.М. Волженкиної, Т.С. Гавриш, Н.Г. Гасимова, В.Г. Кисельова, Е.Б. Мельникової, В.В. Мілінчук, К. Михайленка, В.П. Панова, Н.І. Пашковського, В.М. Тертишника, М.В. Тропина, О. Ходирєва. Незважаючи на фундаментальне пророблення окремих питань при характеристиці міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального судочинства в юридичній літературі можна зустріти різні точки зору про сутність і правову природу взаємодії в розглянутій сфері.

Багато вчених розглядають міжнародне співробітництво держав у сфері кримінального судочинства в якості одного з інститутів міжнародного кримінального права. Тому в юридичній літературі має місце тенденція розглядати міжнародне кримінальне право як надзвичайно широке явище, що охоплює навряд чи не все міжнародне співробітництво держав у сфері кримінального процесу. Такий підхід, мабуть, має потребу в деяких критичних зауваженнях, оскільки в складі джерел міжнародного

¹ Виноградова О. Принципи міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю // Право України. – 1999. - № 4. – С. 90.

кримінального права більшість норм не матеріального кримінального права, а процесуального права. На необхідність більш обережного звертання з терміном “міжнародне кримінальне право” звертається увага багатьма вченими².

Одні автори вважають, що у системі міжнародно-правового процесу в якості одного з інститутів можна розглядати міжнародний кримінальний процес як сукупність принципів і норм, що регулюють співробітництво держав, а також держав і міжнародних судових органів, у сфері розслідування і судового розгляду справ про злочини проти міжнародного права і їхньому попередженні³. На думку інших, міжнародне співробітництво держав у сфері кримінального судочинства є самостійним інститутом кримінально-процесуального права⁴. Треті вважають за можливе говорити про розвиток нової підгалузі кримінального процесу⁵. На думку четвертих, у міжнародному праві сформувалася нова галузь – міжнародне кримінально-процесуальне право⁶.

² Бирюков П.Н. Международное право: Учебное пособие. – М.: Юристъ, 1998. – с. 246; Панов В.П. Международное уголовное право: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 1997. – с. 160; Буроменский М.В. Значение международной уголовно-правовой юрисдикции в борьбе с организованной преступностью // Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. Вип. 2. – Харків: Харківський Центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні, 2001. – с. 63.

³ Панов В.П. Международное уголовное право: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 1997. – с. 160.

⁴ Тертишник В., Тертишник О. Проблеми міжнародного співробітництва у сфері правосуддя: екстрадиція та конфіскація // Юридична Україна. – 2003. - № 6. – С. 34.

⁵ Пашковський М.І. Особливості доказування у кримінальних справах, пов’язаних з наданням міжнародної правової допомоги: Автореф. дис....канд. юрид. наук. – К., 2003. – С. 2.

⁶ Виноградова О.І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю: Автореф. дис....канд. юрид. наук. – Харків, 2000. – С. 5, 13. Необхідно вказати на суперечливість позиції автора в обґрунтуванні своїх висновків. Так, на сторінці 5 свого автореферату О.І. Виноградова, обґрунтовує висновок “щодо формування нової галузі міжнародного права – міжнародного кримінально-процесуального права”, а на сторінці 13 мова вже йде про формування і розвиток нової підгалузі (!) міжнародного публічного права – міжнародного кримінально-процесуального права. Залишається тільки догадуватися, чим викликані настільки очевидні протиріччя в позиції автора в частині правової природи міжнародного співробітництва в сфері кримінального судочинства.

На нашу думку, заслуговує на увагу третя точка зору. Нам представляється, що правомірно говорити про формування в даний момент підгалузі кримінального процесу, що знаходиться на стику міжнародного і кримінально-процесуального права. Про це свідчить проведений аналіз з погляду правових ознак будь-який підгалузі права. Як відомо, підгалузі регулюють окремі масиви суспільних відносин, характеризуються своєю специфікою і відомою родовою відособленістю⁷, являють собою об'єднання декількох інститутів однієї і тієї ж галузі права⁸. Міжнародне співробітництво держав у сфері кримінального судочинства характеризується зазначеними ознаками, оскільки об'єднало в собі норми й інститути, що регулюють правовідносини в розглянутій сфері, що виникають у зв'язку з порушенням, розслідуванням, розглядом і вирішенням кримінальних справ, ускладнених іноземним (міжнародним) елементом, а також виконанням прийнятих процесуальних рішень. Іноземний елемент, містячись в кримінальній справі, породжує визначені процесуальні правовідносини. Іноземний елемент у кримінальній справі може бути обумовлений необхідністю збирання доказів або вручення судових документів на території іноземної держави, визнання і виконання іноземного судового рішення. У рамках цієї підгалузі об'єднані комплексні правові інститути⁹ (наприклад, інститут взаємної правової допомоги по кримінальних справах (у вузькому розумінні), інститут видачі (екстрадиції), інститут передачі осіб, засуджених іноземними судами в країну свого громадянства й ін.), що входять до складу міжнародного і внутрішньодержавного кримінально-процесуального права, що

⁷ Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2000. – с. 397.

⁸ Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1999. – с. 211.

⁹ Комплексный институт права являє собою сукупність норм, що входять до складу різних галузей права, але регулюючі взаємозалежні родинні правовідносини. Див.: Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1999. – с. 211.

характеризуються єдністю правових норм і принципів, що регулюють самостійні, відносно відособлені групи відносин.

Таким чином, *міжнародне співробітництво в сфері кримінального судочинства являє собою підгалузь кримінального процесу, що об'єднала в собі норми міжнародного і кримінально-процесуального права, що регулюють діяльність компетентних органів юстиції держав або міжнародних організацій, зв'язану з порушенням, розслідуванням, розглядом і вирішенням кримінальних справ, а також виконанням прийнятих процесуальних рішень.*

Міжнародне співробітництво органів юстиції різних держав здійснюється по таких процесуальних напрямках як, надання взаємної правової допомоги (у вузькому розумінні), видача осіб (підозрюваних, обвинувачуваних, підсудних), здійснення кримінального переслідування по клопотанню іноземної держави, передача осіб, засуджених іноземними судами в країну свого громадянства, передача юрисдикції по кримінальним справам (передача кримінального судочинства), виконання вироків і інших процесуальних рішень по кримінальних справах, спільне розслідування. Дані процесуальні напрями взаємодії держав необхідно розрізняти, тому що їхня правова природа відмінна друг від друга. Аналіз літератури, нормативно-правових актів, договірної бази дозволяє нам прийти до висновку про тенденцію до диференціації окремих напрямів взаємодії, а також неприпустимості їхнього об'єднання в інститут взаємної правової допомоги по кримінальних справах.

Міжнародне співробітництво в сфері кримінального судочинства можна визначити як взаємодію органа дізнання, слідчого, прокурора і суду відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства, у порядку і на умовах передбачених міжнародними договорами України або на основі взаємності, погоджене з компетентними органами і посадовими особами іноземних держав або міжнародних організацій, здійснюване по різних напрямках, на всіх стадіях процесу в зв'язку з порушенням, розслідуванням,

розглядом і вирішенням кримінальних справ, а також виконанням прийнятих по них процесуальних рішень і захистом прав і законних інтересів осіб, що приймають участь у кримінальному судочинстві.

Міжнародне співробітництво в сфері кримінального судочинства в даний час здійснюється по різних напрямках і на декількох рівнях. За своїм характером воно може бути неформальним і формальним, по своїх масштабах - двостороннім і багатостороннім. Як правило, найбільш ефективні двосторонні договірні форми співробітництва держав, здійснюване на основі спеціальних договорів, що укладаються суверенними державами як основними суб'єктами міжнародного права. У той же час бувають випадки, що торкаються відносини нерівних по своїй моці держав, коли таке співробітництво не користується підтримкою в більш слабкій країні. У цій ситуації більш доцільний багатосторонній підхід.

Різні рівні співробітництва держав є не альтернативними, а взаємодоповнюючими елементами. Застосування в правовому співробітництві гнучкого підходу, заснованого на розвитку двосторонніх зв'язків у сполученні з багатосторонніми домовленостями, у яких визначаються принципіві, основні напрями цього співробітництва, має безумовні переваги, чим і пояснюється його ефективність для рішення проблем боротьби з транснаціональною злочинністю.

У цьому зв'язку не можна погодитися з думками, що обґрунтовують пріоритетність конвенційного підходу до питань правового співробітництва і недоцільність розвитку двосторонніх правових інструментів через значної затратности переговорного процесу¹⁰. Як справедливо відзначено В.В. Мілінчук, розходження у відношенні до рішення тих самих матеріальних і процесуальних питань, специфіка національних законодавств і правових систем, а також політичні мотиви не дають підстав сподіватися на те, що, принаймні, у найближчому майбутньому внутрішні стандарти всіх

¹⁰ Красюков В.Г. Криминальный интернационал и как с ним бороться // Российская газета. - 9 июня 2000 г.

учасників світового співтовариства з питань змісту, форми і меж правового співробітництва стануть однаковими¹¹.

Однією з форм міжнародного співробітництва і його пріоритетним напрямком є взаємна правова допомога по кримінальних справах. Основний обсяг правових норм, що регулюють інститут взаємної правової допомоги по кримінальних справах, - це норми, що відносяться до двосторонніх і багатосторонніх договорів, безумовна перевага яких полягає в тому, що вони, утворюють, правовий фундамент для співробітництва шляхом апріорно встановлених передбачуваних взаємних правил поведінки сторін. Двосторонні договори мають найбільшу детальність і щонайкраще відбивають інтереси сторін. У той же час це не применшує значимість багатосторонніх конвенцій і угод, що, по суті, містять квінтесенцію необхідних правових інструментів для регулювання питань, що виникають у процесі надання взаємної допомоги по кримінальних справах, на основі загальноновизнаних міжнародних стандартів в області прав людини і принципу суверенітету. Обсяг допомоги залежить, насамперед, від стану міжнародних зв'язків і відносини з конкретною країною.

Важливий внесок у формування і розвиток інституту взаємної правової допомоги по кримінальних справах був зроблений *Європейською конвенцією про взаємну правову допомогу по кримінальних справах 1959 року*. Багато в чому саме вона сформувала сучасний вигляд і заклала основи розглянутого інституту.

Іншим найбільш значимим для України і країн СНД багатостороннім документом, що регулює питання взаємної правової допомоги по кримінальних справах, є прийнята Радою Глав держав СНД *Конвенція про правову допомогу і правові відносини по цивільним, сімейним і кримінальним справам*. Пізніше вона була доповнена протоколом від 28.03.1997 р.. У

¹¹ Милинчук В.В. Институт взаимной правовой помощи по уголовным делам. Действующая практика и перспективы развития. – М.: Юрлитинформ, 2001. - с. 8.

даний час за рішенням Глав держав – учасників СНД міждержавною робочою групою ведеться підготовка проекту нової редакції цієї Конвенції.

На думку Э.Б. Мельникової, Мінську конвенцію можна вважати ідеальною моделлю міжнародної багатосторонньої угоди про правову допомогу. Вона істотно заповнює прогалини нашого кримінально-процесуального законодавства в розглянутій області, полегшує реалізацію відносин міжнародно-правової допомоги, зменшує число виникаючих у цьому процесі правових колізій¹².

Однак практика застосування Мінської конвенції виявляє деякі її недосконалості і не дозволяє говорити про неї настільки піднесено. Недоліками даної Конвенції є та обставина, що в питаннях надання взаємної правової допомоги по кримінальних справах вона копіює аналогічні двосторонні договори, що діяли до неї, і те, що вона не сприйняла об'єктивно існуючу близькість правових систем, дозволивши на більш високому рівні взаємодії вирішувати багато задач в області кримінального судочинства. Ряд її положень не відповідає вимогам сьогодення, вони застаріли і не охоплюють усього різноманіття кримінальних ситуацій і практичних задач, що приходить вирішувати нашими країнами в особі компетентних органів¹³. В даний час ведеться активна робота над новою редакцією даної Конвенції відповідно до поточних і перспективних вимог практики.

Діючим КПК України не передбачено необхідних норм, що регулюють належним чином правові відносини, що виникають у процесі надання взаємної правової допомоги по кримінальних справах. Стаття 31 КПК України (“Порядок зносин судів, прокурорів, слідчих і органів дізнання з відповідними установами іноземних держав”) не містить досить

¹² Мельникова Э.Б. Уголовный процесс и вопросы международного сотрудничества // Ларин А.М., Мельникова Э.Б., Савицкий В.М. Уголовный процесс России: Лекции-очерки / Под ред. В.М. Савицкого. – М., 1997. – с. 261.

¹³ Шахметов И.С. Преступность не знает границ // Прокурорская и следственная практика. – 1999. - № 3-4. – С. 129.

визначених правил про порядок зносин судів, прокурорів, слідчих і органів дізнання із судово-слідчими органами іноземних держав і виконання ними доручень. Законодавче регулювання процесуальних особливостей взаємодії держав зводиться тільки до визначення самих загальних положень порядку зносин з їхніми компетентними органами. У зв'язку з цим, у кримінальному процесі України мається істотний пробіл у частині регламентації міжнародного співробітництва судово-слідчих органів при наданні правової допомоги. Головне місце в регулюванні взаємодії правоохоронних і судових органів при розслідуванні і розгляді кримінальних справ зайняли двосторонні і багатосторонні міжнародні договори. Але і вони не можуть повною мірою заповнити пробіл, наявний у національному процесуальному праві.

Держава, приймаючи на себе зобов'язання за міжнародним договором про правову допомогу повинна забезпечувати їхнє виконання національними засобами, і в першу чергу шляхом прийняття внутрішньодержавних норм. Необхідний юридичний механізм виконання норм міжнародного договору в національному кримінальному процесі. Тому, для свого практичного застосування більшість положень міжнародних договорів потребують конкретизації з боку національного правопорядку.

З огляду на ту обставину, що положення, які містяться в міжнародних договорах, як правило, недостатньо конкретизовані, що утрудняє їхню реалізацію на практиці, необхідно у виконання міжнародних договорів і з урахуванням власних потреб, прийняти відповідні закони або доповнення в процесуальне законодавство, дотримуючись при цьому власній моделі законотворчої діяльності. Внутрішньодержавне право повинне оперативно реагувати на зміни в міжнародній договірній практиці в сфері правової взаємодії держав, послідовно відображаючи всі її позитивні початки.

Оптимальним для ефективного і відповідного інтересам взаємодіючих держав є регламентація в національному кримінально-процесуальному праві процедур надання взаємної правової допомоги, включення в нього

норм, що регламентують застосування не тільки традиційних, але і нових форм правової допомоги по кримінальних справах, а також нових напрямів взаємодії держав. Тим більше, що норми багатьох міжнародних договорів зобов'язують держав-учасників ужити заходів, спрямованих на імплементацію у внутрішньодержавне процесуальне законодавство відповідних правил для максимально ефективного міжнародного співробітництва в сфері кримінального процесу, у тому числі надання взаємної допомоги по кримінальних справах. Правове регулювання цієї сфери може бути як на рівні КПК України, так і на рівні спеціального закону про правову допомогу по кримінальних справах, що регулює відповідні питання.

Література:

1. Бирюков П.Н. Международное право: Учебное пособие. – М.: Юристъ, 1998. – с. 246;
2. Буроменский М.В. Значение международной уголовно-правовой юрисдикции в борьбе с организованной преступностью // Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. Вип. 2. – Харків: Харківський Центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні, 2001. – с. 63.
3. Виноградова О. Принципи міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю // Право України. – 1999. - № 4. – С. 90.
4. Виноградова О.І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю: Автореф. дис....канд. юрид. наук. – Харків, 2000. – С. 5, 13.
5. Красюков В.Г. Криминальный интернационал и как с ним бороться // Российская газета. - 9 июня 2000 г.
6. Мельникова Э.Б. Уголовный процесс и вопросы международного сотрудничества // Ларин А.М., Мельникова Э.Б., Савицкий В.М. Уголовный

процесс России: Лекции-очерки / Под ред. В.М. Савицкого. – М., 1997. – с. 261.

7. Милинчук В.В. Институт взаимной правовой помощи по уголовным делам. Действующая практика и перспективы развития. – М.: Юрлитинформ, 2001. – с. 8.

8. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 1999. – с. 211.

9. Панов В.П. Международное уголовное право: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 1997. – с. 160; Панов В.П. Международное уголовное право: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 1997. – с. 160.

10. Пашковський М.І. Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних з наданням міжнародної правової допомоги: Автореф. дис....канд. юрид. наук. – К., 2003. – С. 2.

11. Тertiшник В., Тertiшник О. Проблеми міжнародного співробітництва у сфері правосуддя: екстрадиція та конфіскація // Юридична Україна. – 2003. - № 6. – С. 34.

12. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 2000. – с. 397.

13. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 1999. – с. 211.

14. Шахметов И.С. Преступность не знает границ // Прокурорская и следственная практика. – 1999. - № 3-4. – С. 129.